

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ І ПИСЕМНОСТІ

Надія Сологуб

З ПРАВДИВОЮ ПОШАНОЮ – ВАШ І. БАГРЯНИЙ... (МОВА ЛИСТІВ ІВАНА БАГРЯНОГО)

Ім'я Івана Багряного, письменника, публіциста, громадсько-політичного діяча сьогодні добре відоме в Україні. Активно вивчають його творчу спадщину, зокрема її мовний вияв.

На окрему увагу заслуговує, на наш погляд, мова його листування, в якій знайшли відображення світоглядні позиції активного антисталініста, поборника незалежності України, а також факти його особистого життя (майже 20 років з політичних причин він жив, творив і займався громадсько-політичною діяльністю в еміграції).

Матеріалом для розвідки послужили листи (понад 500) Івана Багряного до відомих осіб культурно-громадського та політичного життя української діаспори, зокрема до співпрацівників УРДП (Української революційно-демократичної партії), яку він заснував після Другої світової війни і очолював до кінця життя, а також близьких до партії осіб. Це листи про з'їзди, наради, пленуми ЦК УРДП, її крайових організацій в інших державах, про діяльність братніх організацій і т. ін. Йдеться тут також про труднощі видання своїх літературних творів, а інколи – й про особисті справи, зокрема про стан здоров'я (значну частину свого життя І. Багрянний провів в лікарнях, санаторіях у зв'язку з туберкульозом). Все

це наклало відбиток на стиль, мовне оформлення листів, які не можна назвати ні суто діловими, ні суто особистими.

З мовного погляду листи цікаві ще й тому, що вони відображають переплетення тенденцій закоріненої української мови (І. Багрянний родом з колишньої Полтавщини) з тенденціями у мові української діаспори.

Відразу зауважимо, що видавництво, яке випускало листи, намагалося зберегти їх правопис (тут і далі цитуємо за виданням: Багрянний Іван. Листування: У двох томах. Том перший (1946-1963)/ Упорядкував Олексій Коновал. – К., 2002). Основою мови листування Івана Багряного є суспільно-політична та видавнича лексика, яка мало чим відрізняється від відповідних шарів лексики материкової України. І це не дивно, оскільки Іван Багрянний як мовець, як письменник сформувався саме тут.

Ідеологія, боротьба, партійний лідер, більшовики, совєтські фальшивники, політичний рух, еміграція, революція, провокативні листи, партійні колеги, українська справа, партійна ініціатива, прокламації, екзиль, фракція, коаліція, корупція тощо – найуживаніші слова та словосполучення в текстах листів про діяльність Української революційно-демократичної партії (УРДП) та газети «Українські вісті» (УВ). При цьому слова і сполуки такого типу «пересипані» розмовними словосполученнями та словами на зразок: *потасовка, драчка, лавірувати, склочники, похерити, біліберда, юринда, жабомишодрянівські склочники, горлохвати, вичухатися, розгільдяй, розмаха*, напр.: *Для чого, всупереч фактам життя самого, сіяти в масах дефетизм і зневіру, ставлячи справу нашої боротьби в безвихідь?*; *Концепція наша: «більшовизм прийшов на історичну арену через революцію, через революцію має й загинути. Ті закони, що його породили, є його ж ахіллесовою п'ятою, й вони його «зітруть з лиця землі»* або ...*Ваша стаття зачепилася за увагу Ваших колег, змусивши й мене писати до Вас цього листа. Думаю, що поява її... на шпальтах «УВ» наробила би великого рикошету... Збила би багатьох людей з пантелику* (до Віталія Бендери 1958 р.).

Природними в текстах про видавничу справу є вживання: *видавнича справа; авторське право; видати за власний кошт; укласти договір; внести поправки, передовиця, газетні*

шпальти, часопис, рукопис, стаття, бюлетень. Є тут і професійні жаргонізми: «почистити» матеріал; «причесати» статтю, «пересівати» матеріал тощо.

Значну частину лексики листів займають назви (в основному у формі абрєвіатур) партій, державних органів, зокрема радянських, хоч саме слово «радянський» у листуванні не вживається, його заступає лексема «підсоветський», напр.: *Перекладачі зовсім не розуміють багатьох слів та понять з української підсоветської термінології, а без них книга не матиме того колориту, який вона має.* В іншому місці – *перекладачка знає українську мову західну нашу, але не знає підсоветської, з її безліччю новотворів і специфічних термінів, яких немає в жодних світових словниках... Всі оті ВЧК, ОГПУ, УГБ, ЦЕРАВКОПи, «чорні ворони», стукачі, сексоти, конвоїри, корпуси, оперативники і т. ін (До Данила Завертайла, 1962 р.).*

У мові листів впадає в око надзвичайно активне вживання фразеологізмів. Наводимо далеко не повний перелік їх, в основному з I тому двотомника: *молоти язиком; перти плуга; авгієві стайні; горить як мокра ганчірка; роззявити рота; сам, як палець; лити помий на голову; бути не вартим; не варте виїденого яйця; мишачі проблеми; чортові кваси; піч, від якої танцюють; собаки брешуть – значить їдемо; витанцьовувати халандру на голові; працювати на повних парах; мати живчик; песій обов'язок; ані сучка, ані задоринки; переписатися у муринів; піднімати на щит; плювати в лице; накаляти на голову; випасти з життя; лежати черговою турою; бути пігмєєм; взяти за шиворот; заварити кашу; бути маленькою сошкою; все буде «окей»; заховати голову в пісок; урізати поли; зітерти грань; піти в опозицію; бити по пальцях; лити бруд; виганяти торгашів з храму; віддати когось на розп'яття; пуццєна качка (тобто плітка); кількість вилитої жовчі; обкрутити кругом пальця; сісти в гальошу; тримати хвіст морковкою; палка в колесо; тихою сапою; скрутити роги; укорочувати хвоста; не вдарити палець об палець тощо, пор. у текстах: традиція **чищення авгієвих стаснь** дуже стара; в іншому місці – **всьєке чищення авгієвих стасн** – це прикра робота або : ...Ви хочете непротивченства мерзості!*

А ви ототожнюєте всіх!... ми не оперували паскудствами. Ніколи. Це не наша зброя. Але бити по пальцях ми мусимо. Ми намагалися завжди тільки розчистити авгієві стайні нашої дійсності. Бо їх треба розчистити. Часто експресивність тексту посилюється вживанням декількох фразеологізмів в одному невеликому уривку, пор.: Друже мій дорогий, – тут справа не в «зайлості» чи «нетерпимості»... Й хто не хотів би «урізати поли», як каже наша народна приказка, та й не бруднитись? Але для нас стоїть питання так: або мусимо в ім'я спокою заховати голову в пісок і дати на нашій голові витанцюувати халяндру усім, хто хоче, або – мусимо знайти чітку грань між тими ненависниками й нами і не дати їм затирати грань, яку ми провели таки нашою кров'ю, а всілякі невігласи хочуть ту грань таки зітерти й поробити нас «холуями», «москалями», «самоотверженими малоросами», «вислужниками ворога», його «п'ятою колоною» (3 листів до Віталія Бендера).

Натрапляємо в листах і на біблійні вживання, які характерні також і художній творчості Івана Багряного, пор.: Друже мій, я зовсім не дорожив ніколи й не дорожу тепер і поготів своїм «вождівством», і не боявся й не боюсь, що хтось його у мене відбере. Коли б то, Господи! І щоб перебрав його у мене разом з усіма від нього похідними, з тією гіркою нестерпною чашею, що я її п'ю ось кілька років (лист до Семена Підгайного, 1957 рік); Я хлиснув на цій справі гіркою келиха й з мене того досить буде на довгі-довгі роки (там само), також – «зробив це гордо і чесно, без кайнових намірів; Я з тобою ніколи не криводушив, тож... скажу тобі, що твоя заява буде страшним, смертельним ударом по Партії, як удар Кайна по голові Авеля (там само, 1956 рік). Говорячи про очищення лав партії від осіб, до яких немає повної довіри, Іван Багряний використовує євангельський сюжет про Христа, який виганяв торгашів із храму.

Фразеологізми листування Івана Багряного, як засвідчує зібраний матеріал, мають в основному розмовний характер, чим «знімають» значною мірою «сухість», стандартність ділових повідомлень, але водночас вони виступають клішованими згущеннями семантики тексту, допомагають долати просторові

й часові його рамки, співвідносити текст з реаліями особистого життя автора.

«Розріджувати» офіціоз листів допомагають також риторичні запитання та риторичні оклики, пор.: *Ми опинилися в ролі кози, яку доять і стрижуть, та ще й глумляться над нею. Ну, не юринда? Або – «Але якось треба би це пустити в рух... Га? Як ти думаєш? Якщо так – то дай завдання»* (До Михайла Воскобойника, 1955). *Як живе, що новенького біля Вас? Як Ваші онуки? Скільки вже їх є? Бажаємо усім щастя й успіхів у житті. Нехай козацькому роду не буде переводу!* – етикетні кінцівки такого типу завершують часто ділові листи.

Мова листів зрідка позначена вживанням полонізмів, що є характерним для мовлення української діаспори часів Івана Багряного, пор.: *зрезитнувати* (зректися, відмовитися), пор.: *Але всі ви мене змусите зрезитнувати з самого навіть членства в УН Ради»* – лист до Степана Вітвицького – Президента УНР в екзилі, до якого Іван Багряний звертається як Голова Української Національної Ради; *кольпартувати* (розповсюджувати): *Здається, 20% належить за кольпартаж»* – до Василя Журахівського, 1957 р.; *опінія* (точка зору, погляд): *...буде велика нагода випробувати нашу організованість... в організації світової опінії навколо цього питання* (до Петра Волиняка, 1954 р.); *гратулювати* (вітати): *Як-то кажуть, гратулюю тобі з нагоди великих успіхів колеги* (до Григорія Китастого, 1949 р.); *Дякую за гратуляції з приводу виходу «Тигролові» по-німецьки та ін.* Автор вживає також польські слова значіння, *жа́ден, узгіднити*.

Натрапляємо в листах на новотвори на зразок: *бандеріяда, чоботолізання, підфокусити, яловість думки, ураювання, уяскравлення*. Деякі слововживання такого типу виступають варіантами, пор. *літунська пошта і авіапошта*.

Привертають увагу гострі характеристики радянської системи: *страхотливе тло єжовщини; колгоспне рабство; комуністична згряя; колективістичне мракобісся; дурацька єдинонеділимість; комуністичний вислужник* (про О. Правдюка, автора статті «Журкульським шляхом», спрямованої проти Івана Багряного).

Іван Багряний був послідовним і різким антисталіністом. Це засвідчують його художня творчість, його публіцистика та його

листування, пор.: *сталінська червона сапранія; сталінська брехня і провокація; сталінські прихвосні; той ідіот був корисний, бо його ідіотична політика вела до неминучої війни швидким темпом.*

Зразками гострої публіцистики виступають також тексти про національну церкву, пор.: *Якщо Україна хоче бути великою історичною нацією, ... вона мусить «воздвигнути свого Мойсея»... Ви пишете, що багато молоді «сповідається й причащається». Ліпше б вони не сповідалися. Бо після двох чи пак трьох століть такого сповідання й пригощання умерла душа нації, перетворилася нація на зборище «хахлов» і «малоросов» відповідно до бажання сповідавших. Чи, може, Ви припускаєте, що московський патріарх і слуги його не випотрошують іменем Бога українську душу, ... будиши знаряддям «третього відділення» (До П. Волиняка, 1954 р.).*

Не можна також не звернути уваги й на інші публіцистичні, експресивно насичені відступи у більшості листів Івана Багряного, напр.: *Найганебнішим в нашій національній психіці було оте знамените «моя хата скраю». Це хахляцька, когутська мораль. І через цю мораль ми, власне, не маємо ані свободи, ані держави, ані пошани в світі.*

Досить часто натрапляємо в листах на мовознавчі міркування їх автора, пор.: *Приміром, Ви пишете, що десь уночі, під час стояння на варті, Вашу увагу полонив якийсь шерех чи тріскотнява. Я думаю, що це неточно сказано, бо поняття **полонити** має той внутрішній глибокий зміст, який може бути переданий словами – причарувати, захопити, приворожити – словом, узяти в полон своїми чарами, красою чи чимось. А в данім випадку йшлося про тривожне напруження нервів, у яким (напружені в очікуванні чогось) Вашу увагу звернув на себе якийсь підозрілий тріск чи шерех. Чи можна цей раптовий тривожний рефлекс віддати словом **полонити**?; Може, я просто причепливий до слів, вимагаючи від них максимальної точности, а сам і я в ім'я цієї точности слова завжди ладен пожертвувати т. зв. чистотою мови. Признаюсь, грішний. Не гнівайтесь на мене за цю мою заувагу (До Дмитра Нитченка, 1958 р.).*

Листи Івана Багряного засвідчують, що основою його творчості (незалежно від її жанрового вияву чи від місця проживання автора) завжди залишалась українська літературна мова. Вони допомагають глибше уявити світогляд, мовну особистість письменника і визначити його місце в історії літературної мови.

Алла Агафонова

**ПТАШКОЮ ЗЛЕТІВ БИ ДОДОМУ,
ТА КРИЛ НЕ МАЮ
(МОВА ЕПІСТОЛЯРІЮ АНАТОЛІЯ
ДОБРЯНСЬКОГО)**

У сучасній українській лінгвістиці домінує антропоцентричний підхід, у межах якого наукові об'єкти вивчають передусім крізь призму особистості. Людина є своєрідним центром відліку в процесі аналізу різноманітних мовних явищ. Вивчення вияву антропозорієнтованих категорійних величин саме в епістолярному дискурсі змінюють стандартний, загальноприйнятий ракурс дослідження – адже листи не обтяжені функціями, що притаманні жанрам художньої та публіцистичної літератури. Саме в епістолярії автор постає перед реципієнтом самим собою, репрезентує свою особистість не завуальовано, а відверто, щиро. Невимушеність, вільне оперування мовними засобами індивідуалізує мову автора епістолярного тексту.

Як слушно зауважує С. Шабат-Савка, 'епістолярний дискурс дає змогу дослідникові глибше пізнати не тільки мовостиль, індивідуально-авторський почерк, а й національну історію, ту історичну добу, в якій жив і працював автор, ознайомитися з його емоційно-почуттєвим станом, прагненнями, бажаннями, а отже – з інтенціями, які слугували імпульсом для написання листів. Це глибоко особистісний тип мовленнєвої діяльності, що репрезентує суб'єктивний пласт індивідуальних одкровень адресанта' (Шабат-Савка С. Вербалізація комунікативних інтенцій в епістолярному дискурсі Ольги Кобилянської //